

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.europol.europa.eu/>.
6. Единая конвенция о наркотических средствах 1961 г. с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 г. о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_177.
7. Конвенции о психотропных веществах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/STAT0424.html.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/096>.
9. Смирнова І.В. Тенденції трансграничної контрабанди наркотичних засобів і психотропних речовин / І.В. Смирнова // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 18 [Електронний ресурс.] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18.htm.
10. Співдружність Незалежних Держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

Надійшла до редакції 19.12.2012

БІДНЯК Г.С., викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ ДО ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто проблемні питання, які виникають під час призначення почеркознавчих експертиз.

Ключові слова: почеркознавча експертиза, рукописний текст, підпис, об'єкти, що досліджуються, порівняльні зразки.

Рассмотрены проблемные вопросы, которые возникают при назначении почерковедческих экспертиз.

Ключевые слова: почерковедческая экспертиза, рукописный текст, подпись, исследуемые объекты, сравнительные образцы.

Scientific article is dedicated to the problematic issues which arise when assigning a handwriting expertise.

Keywords: handwriting expertise, handwriting, signature, studied objects comparative samples.

Під час розслідування злочинів будь-якої категорії нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних знань. Найбільш ефективною формою використання таких знань на досудовому слідстві є призначення судових експертиз. Згідно із ст. 2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. [2], одним із основних видів експертиз, які проводяться в експертних установах, є криміналістична, різновидом якої є почеркознавча.

Великого значення почеркознавча експертиза набуває під час виявлення та розслідування економічних злочинів. Практика свідчить про неодноразові випадки підробки цінних паперів (прості векселі, акції, приватизаційні папери, ощадні сертифікати), бухгалтерських документів (накладні, відомості, рахунки), особистих документів (паспорта, посвідчення, учнівські квитки). Конкуренція між банківськими установами призвела до спрощення процедури кредитування рухомого та нерухомого майна, що неминуче призвело до фальсифікації відповідних документів. Участь нашої держави у міжнародних угодах, спрощення процедури перетинання кордону для громадян сусідніх держав неминуче тягне за собою збільшення кількості нелегалів з підробленими паспортами, візами. На дослідження надходять заповіти, доручення, дарчі від імені вже померлих власників майна. В таких випадках почеркознавче дослідження буває єдиним доказом у справі, вирішує подальшу долю громадян.

Питання щодо призначення та проведення почеркознавчих експертиз висвітлювалися у наукових працях вчених-криміналістів, а саме: Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга,

В.Г. Гончаренко, З.І. Кірсанової, Н.І. Клименко, А.І. Колонутової, А.А. Купріянової, В.В. Липовського, В.К. Лисиченка, А.І. Манцетової, А.І. Мельникової, З.С. Міленевської, А.П. Моїсєєва, В.Ф. Орлової, М.В. Салтевського, Н.Г. Сахарової, М.Я. Сегая, І.Я. Фрідмана, О.Р. Шляхова, С.А. Ципенюк та ін. Безумовно, ці науковці зробили вагомий внесок у науковий розвиток та методологію почеркознавчої експертизи. Але на сьогодні існують певні проблеми під час її призначення. Нерідко особи, які призначають експертизу, у недостатньому обсязі володіють інформацією щодо можливостей почеркознавчих досліджень, поставлені на їх вирішення питання виходять за межі компетенції експерта або взагалі не потребують спеціальних знань. Непоодинокими є випадки неправильного поводження з документами, що досліджуються, неякісного відібрання зразків для порівняння та не в повному обсязі, або представлені зразки мають сумнівне джерело походження і не можуть використовуватися як достовірні.

Помилки та недоліки, яких припускаються суб'єкти доказування при збиранні матеріалів до почеркознавчого дослідження, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що негативно впливає на процес розслідування. Все вище вказане й обумовлює актуальність теми статті.

Мета даної роботи полягає у визначенні найбільш поширених проблемних питань, які виникають при підготовці матеріалів до почеркознавчих досліджень, та в наданні пропозицій щодо їх усунення.

Насамперед, особа, яка призначила експертизу, повинна не тільки правильно формулювати завдання експертизи, але і створювати реальні умови для їх вирішення. Це досягається, перш за все, наданням у повному обсязі відповідних речових доказів, порівняльних зразків, інших матеріалів справи, що містять «біографічні» дані щодо походження і умов зберігання об'єктів, що досліджуються. При ускладненні під час підготовки та оформлення матеріалів на експертизу слідчий завжди може отримати консультацію в експертній установі, скористатися допомогою фахівців [10, с. 65].

Документи, що досліджуються, представляють експертові в оригіналі. Лише в особливих випадках є допустимим представлення фотознімку тексту або підпису. Наприклад, якщо напис виконаний на незвичному матеріалі, який неможливо вилучити (напис на тілі вбитого, на стіні, на землі тощо).

На практиці нерідко на дослідження надають ксерокопії або факсокопії документів. При такому способі передачі зображення на папір експерт не може встановити послідовність виконання штрихів, прослідити наявність ознак, які вказують на технічну підготовку, незвичність виконання. Враховуючи сучасний розвиток комп'ютерних технологій, буває вельми складно встановити ознаки монтажу. На нашу думку, абсолютно справедливим є обмеження проведення почеркознавчих досліджень ксерокопій підписів, коротких текстів.

Документи, що направляються на експертизу з метою забезпечення їх збереження, повинні бути поміщені в конверт та вшиті в загальну папку разом з іншими матеріалами кримінального провадження. На конверті до того, як в нього будуть вкладені документи, що досліджуються, вказуються їх найменування, реквізити і кількість. На практиці трапляються випадки, коли документи, що досліджуються, підшиваються в папку з іншими матеріалами кримінального провадження, що іноді призводить до невиправного псування досліджуваних об'єктів (записи, підписи) і робить неможливим проведення криміналістичних експертиз [4, с. 55]. Крім того, почеркознавчі експертизи в більшості випадків є багатооб'єктними, тому матеріали кримінального провадження, що не стосуються дослідження, ще більше ускладнюють його процес.

У текст документів неприпустимо вносити будь-які зміни обведенням, підкресленням, іншими позначками досліджуваних записів різними письмовими приладами (маркери, олівці, кулькові, гелюві, чорнильні ручки тощо); пошкодження документів вирізанням або наклеюванням окремих фрагментів тощо.

Наукова обґрунтованість висновку експерта та об'єктивність вирішення питань, які ставляться перед експертом-почеркознавцем, безпосередньо залежать від кількості та якості порівняльного матеріалу (зразків почерку та підпису), який надається слідчим чи судом.

Враховуючи методику проведення почеркознавчої експертизи, вкажемо особливості ко-

жної групи зразків почерку (підписів), що надаються як порівняльний матеріал:

1) вільні – рукописи, виконані особою до скоєння злочину і не у зв'язку з ним. До таких зразків належать: заява про прийом на роботу, пояснення, записи в особистому листку з обліку кадрів, особисте листування тощо. При виконанні цих документів особа не тільки не знала, але і не могла припускати можливості їх подальшого використання як зразків почерку (підписів). В усіх випадках отримання вільних зразків особа, яка винесла ухвалу про призначення почеркознавчої експертизи, перевіряє безсумнівність їх походження. Потрібна впевненість в тому, що вони виконані особою, яка саме перевіряється, а не кимось іншим від її імені. При вивченні архівних матеріалів НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області мали місце факти, коли один і той же документ був представлений у первинній експертизі як порівняльний матеріал, а в додатковій – як досліджуваний.

Згідно із загальними правилами методики проведення почеркознавчої експертизи достовірність наданих зразків почерку (підписів) перевіряється особою, яка призначила експертизу. Ця вимога часто порушується або виконується недостатньо, особливо у цивільних справах. Тому експерти, як правило, перевіряють надані зразки, порівнюючи їх між собою та з іншими видами наданих зразків. У результаті до уваги можуть прийматися тільки окремі зразки, про що обов'язково вказується в експертизі;

2) умовно-вільні – рукописи, виконані після порушення кримінальної справи, але не спеціально для експертизи. Як свідчить практика, цей вид порівняльних зразків почерку (підписів) не використовується повною мірою. Зазвичай слідчі надають матеріали справи, в яких є лише одна фраза допитуваного про ознайомлення з певним протоколом, наприклад «Мною прочитано. Зауважень не маю». Щоб не виникали труднощі з пошуком достатнього об'єму порівняльного матеріалу, ми пропонуємо особам, які фігурують у кримінальному провадженні, власноручно висловлювали свідчення в протоколах допиту, поясненнях та інших документах. У цих випадках їх увага сконцентрована на змісті тексту, а не на графічному написанні літер;

3) експериментальні – рукописи, виконані особою, яка перевіряється, спеціально для експертного дослідження. Залежно від обставин справи експериментальні зразки відбираються надиктовуванням або переписуванням тексту. Поширеною помилкою є відбір зразків почерку з таким же змістом, як і спірний текст, або відбір зразків підпису списуванням, змалюванням спірних текстів або підписів. Такі зразки є непридатними і не можуть допомогти у встановленні істини.

Якщо для проведення почеркознавчої експертизи не будуть надані належні зразки почерку та підпису особи, щодо якої призначено експертизу, то в цьому випадку не допоможуть ані висока кваліфікація експерта та його багаторічний досвід, ані використання найсучасніших методів проведення досліджень [6, с. 38].

Не можна не погодитися з думкою О.В. Одерія, який вважає: «якщо слідчий може лише виявити і зберегти ту інформацію, яка міститься в слідах злочину, то кількість і якість зразків порівняння залежить від його цілеспрямованої діяльності» [3, с. 71].

Проведеним анкетуванням експертів-почеркознавців в підрозділах НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області встановлено, що тільки в 20% випадків фахівці одразу могли приступити до дослідження, в 80% випадків експерти припиняли виконання експертиз та клопотали про надання додаткових зразків почерку (підписів). Практика свідчить, що іноді трапляються випадки ігнорування законних вимог експерта, у зв'язку з чим такі матеріали повертають без виконання. І без того об'ємний і трудомісткий процес проведення почеркознавчої експертизи затягується, що часто негативно позначається на кримінальному провадженні або цивільній справі. Тому необхідно вже на початковому етапі розслідування підготувати необхідні матеріали і призначати проведення експертизи.

Слід враховувати, що в особи, яка виконує рукопис, можливі різні варіанти написання підписів (скорочені, для офіційних документів). Тому необхідно передбачити володіння письмом обома руками, різними шрифтами тощо. Відбирають всі варіанти рукописів так, щоб вони відповідали вимозі зіставності. Поширеним є проведення дослідження підписів, виконаних від імені визначеної існуючої особи або вигаданої особи. В цьому випадку необхідно відбирати зразки підпису не тільки від свого імені, але і від імені іншої або вигаданої особи.

У криміналістичній літературі деякі автори поділяють експериментальні зразки почерку

(підписів) залежно від умов їх отримання на звичайні, для отримання яких не створюються спеціальні умови, і спеціальні, отримання яких відбувається в умовах, максимально наближених до умов виконання спірного рукопису. Для цього особа, яка проводить досудове розслідування, та суддя повинні заздалегідь підготувати аналогічні спірному рукопису матеріали письма, пишучі прилади, скласти спеціальний текст, в якому зустрічаються слова і поєднання слів, що містяться в спірному рукописі. Для виконання зразків необхідно створити умови, максимально наближені до тих, в яких виконувався спірний рукопис (стоячи, сидячи, на колінах тощо). Експериментальні зразки рекомендується відбирати неодноразово (не менше трьох разів), з інтервалом від декількох хвилин до декількох годин або днів – залежно від обставин справи (щоб особа, яка перевіряється, змогла забути варіант виконання попереднього письма) [1, с. 99].

У найбільш складних випадках слідчий, суддя для отримання зразків почерку (підпису) може запросити фахівця, який має спеціальні знання в області почеркознавства.

Практиці відомі факти, коли підозрювані особи відмовляються від надання експериментальних зразків почерку (підписів). Особливо часто виникають такі ситуації при виконанні рукописів або підписів від імені інших осіб або від імені вигаданих осіб. Так, І.Я. Фрідман пропонував врегулювати на законодавчому рівні примусовий відбір зразків у підозрюваних і звинувачених осіб, якщо вживані при цьому методи є безболісними і безпечними для життя і здоров'я [9, с. 45]. Але поки що передбачено примусовий відбір порівняльних зразків тільки біологічного характеру. Проте однією з вимог, що пред'являються до почеркового порівняльного матеріалу, є їх якісний відбір. У даній ситуації буде сумнівною якість отриманих таким чином експериментальних зразків. На наш погляд, доцільніше використовувати великий обсяг вільних і умовно-вільних зразків почерку і підпису.

Всі зразки письма, направлені на експертизу, завіряються слідчим, суддею. Практика свідчить, що ця вимога інколи ігнорується або виконується тільки формально, без проведення необхідної перевірки, особливо при призначенні експертиз за цивільними справами.

Матеріали, представлені слідчим або судом як зразки для порівняльного дослідження, повинні бути співставлені із спірним документом:

1) за писемністю і мовою, оскільки при різній писемності відсутні зіставні письмові знаки, а при однаковій писемності, але різних мовах не можна робити висновки про такі ознаки письмової мови, як характерні вислови і звороти, своєрідну побудову речень, стиль викладання;

2) за часом написання – важливо, щоб розриву в часі виконання зразків і досліджуваного документа не було або щоб він був мінімальним. Це необхідно тому, що стійкість почерку є відносною, й окремі ознаки почерку з часом змінюються. Тому експертів потрібно повідомляти відомості про вік, захворювання, що впливають на почерк, професію і освіту осіб, зразки почерків (підписів) яких представляються на експертизу. Це допоможе йому дати правильну оцінку виявленим ознакам почерку;

3) за змістом і цільовим призначенням, тому що в аналогічних за формою і змістом документах найімовірніше виявиться той же варіант поєднання слів і букв;

4) за матеріалом письма – дуже важливо, щоб зразки були виконані таким же приладом (пір'яна ручка, автоматична ручка, олівець) і, за можливістю, на такому ж папері, оскільки відмінності варіантів ознак почерку однієї і тієї ж особи залежно від застосованих матеріалів письма можуть бути досить значними;

5) за способом виконання – якщо текст, що досліджується, написаний з наслідуванням якого-небудь шрифту (наприклад, креслярському, буквами друкарської форми) або написаний лівою рукою (при звичайному письмі правою рукою), рекомендується розшукати вільні зразки, виконані таким само способом;

6) за умовами виконання документа – якщо досліджуваний документ виконувався в незвичайних умовах (наприклад, стоячи або сидячи або при розміщенні рукопису на колінах тощо), то як вільні зразки почерку (підписи) бажані документи, виконані в аналогічних умовах;

7) за станом пишучої особи – якщо документ виконувався особою в якомусь незвичайному стані (наприклад, під час хвороби очей або руки), як вільні зразки бажаними є рукописи, виконані в тому ж стані;

8) за темпом письма, оскільки темп виконання письма і варіативність є взаємозалежними [6, с. 46].

Не менш важливим є питання щодо кількості зразків почерку і підпису. Впродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків було використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або незіставні зі спірними об'єктами зразки почерку і підпису.

Порівняльний матеріал представляється експертові в тому обсязі, який дозволив би всесторонньо проаналізувати ознаки, що містяться у порівнюваних рукописах. Оскільки у кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то складно дати єдині і точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Необхідно дотримуватися загальноприйнятого правила: чим меншим є обсяг рукопису, що досліджується, тим більше має бути порівняльних матеріалів. Методика почеркознавчих досліджень кількості порівняльного матеріалу не обмежує, але експертна практика незалежно від об'єктів дослідження рекомендує, щоб обсяг зразків почерку складав не менше п'яти сторінок стандартного формату і підписів – не менше десяти.

Якщо особа, яка призначила експертизу, через об'єктивні причини не може надати ті або інші зразки, то вона обов'язково про це вказує в постанові про призначення експертизи.

Таким чином, ми розглянули основні проблемні питання, які виникають під час призначення почеркознавчих експертиз. По-перше, це помилки, яких припускаються стосовно досліджуваного документа, – надання копій документів, а не оригіналу, в неспакваному вигляді або з матеріалами кримінального провадження, які не стосуються експертизи, внесення різноманітних змін первинного змісту документа та ін. По-друге, не перевіряється достовірність вільних зразків почерку (підписів) або вони не надаються зовсім. По-третє, не використовуються можливості збільшення обсягу умовно-вільних зразків почерку (підписів) за рахунок власноручного висловлювання свідчень особами, які фігурують у справі, в протоколах допиту, поясненнях та інших документах. По-четверте, експериментальні зразки почерку (підписів) відбираються неякісно та в недостатній кількості, тобто не враховується зміст спірного тексту, матеріал письма, пишучий прилад, умови письма тощо.

Подальше дослідження проблем підготовки матеріалів для почеркознавчого дослідження буде актуальним при розробці розслідування методик окремих видів злочинів з використанням великої кількості письмових документів: злочинів проти власності, злочинів у сфері економіки та інших.

Список використаної літератури:

1. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза : учеб. для факультетов и отделений подготовки экспертов-криминалистов вузов МВД СССР / под ред. Р.С. Белкина. – Волгоград, 1997.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998.
3. Одерий А.В., Щербаковский М.Г. Криминалистика : матер. по подготовке к гос. (выпускному) комплексному экзамену. – Х., 1998.
4. Назначение и производство криминалистических экспертиз : пособие для следователей и судей / Беляева Л.Д., Вол Ю.Ц., Воронин Ю.Ф. и др. – М., 1976.
5. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М.І. Мірошника, М.І. Хавронюка. – К., 2002.
6. Судебно-почерковедческая экспертиза / Шляхов А.Р., Манцветова А.И., Орлова В.Ф. – М., 1971.
7. Почерковедческая экспертиза : курс лекций / Серегин В.В., Шаова Т.Г., Бобовкин М.В. – Волгоград, 1999.
8. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф./ Пиріг І.В. – Д., 2011.
9. Фридман И.Я. Методические вопросы проведения судебно-почерковедческих исследований // Криминалистика и судебная экспертиза : межвед. научно-метод. сб. – Вып. 45. – К., 1992. – С. 43-47.
10. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979.

Надійшла до редакції 24.12.2012

